

TÓTH ZSUZSANNA

PARETO SZEREPE A HASZNOSSÁGFOGALOM MEGKÖZELÍTÉSÉNEK FEJLŐDÉSÉBEN

A milánói Közgazdaságtudományi Egyetem két professzora, Luigino Bruni és Francesco Guala által jegyzett, „Vilfredo Pareto and the Epistemological Foundations of Choice Theory” című tanulmány 2001-ben jelent meg a History of Political Economy szaklapban. F. Guala elsősorban a közgazdaság- és társadalomtudományok filozófiai, elmélettörténeti és módszertani aspektusait vizsgálja, L. Bruni a mikroökonómia, a gazdasági etika, a tudománytörténet és módszertan tudósa. A korszak alapos ismerőiként külön-külön és együtt is publikáltak már Pareto elméleti munkásságáról. E tanulmányukban részletesen megvizsgálják Pareto hasznosságelméletének előzményeit, fejlődését, kitekintve a hasznosság értelmezésének valamennyi dimenziójára. Dolgozatukban végighúzódik az ordinális és kardinális elmélet közötti harc, amelynek Janus-arcú résztvevője volt Pareto. A szerzőpáros e máig nyitott kérdésre keres adekvát választ.

BEVEZETÉS

„Egy pehely, amely a levegőben lecsúsz, az esés törvényei szerint mozog, és ugyanez történik akkor, amikor a cseretörvények szerint mennek végbe. Ebből, az előbbi esetben nem a mechanika tanulmányozásának, a második esetben pedig nem a közgazdaságtan tanulmányozásának haszontalansága következik.”

(Vilfredo Pareto)

A mikroökonómiával foglalkozók a fogyasztói magatartáshoz érve nem tudják megkerülni annak kulcskategóriáját, a *hasznosságot*. A magyar közgazdasági gondolkodásban mára látszólag nyugvópontra jutott a hasznosság értelmezésének kérdése, legalábbis ami a kardinális és ordinális elmélet megítélését illeti. Jól példázza ezt a közgazdasági felsőoktatásban gyakran használt – a Corvinus Egyetem mikroökonómusai által írt és méltán népszerű – Mikroökonómia könyv alapállása: „Ebben a könyvben az ordinális elmélet szerint elemezzük a fogyasztói magatartást, amely modernebb, mint az elődje, és alapfeltevései kevésbé elvontak, a köznapi tapasztalathoz közelebb állnak.” [Kopányi 2004:30] Idézhetjük akár a közgazdász generációk által világszerte használt Samuelson–Nordhaus könyv legújabb kiadását is: „A közgazdászok manapság általában elvetik a kardinális, mérhető hasznosság fogalmát [...] a modern keresletelmélet az ordinális hasznosság elvét tekinti mérvadónak.” [Samuelson–Nordhaus 2005:80]

Csak ritkán találkozunk a fogyasztói modellek kapcsán az ordinalitás hegemoniájának megkérdőjelezésével, mint ahogy például egy 1995-ös magyar tanulmányban olvasható: „Kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az elméleti kérdésekkel foglalkozó hagyományos szemléletű mikroökonómusok inkább az ordinális, a gyakorlati problémákat tanulmányozók pedig inkább a kardinális felfogás hívei” [Berde–Petró 1995]. Az idézett mű szerzői a hasznosságfogalmak fejlődésével foglalkozó cikkükben, végigkísérve a kardinális hasznosságelmélet fejlődésének három nagy szakaszát – a korai marginalistáktól a kiterjedt hasznossági függvényen alapuló „újkardinalistáig” – azt igazolják, hogy nem vethető el a kardinális hasznosságfogalom, mert ezzel leszűkülne a közgazdasági elemzések eszköztára, sőt, bizonyos döntésekhez szükséges értékelésekről is le kellene mondani.

1 A PARETÓI ÉLETMŰ

A két elmélet harcának vagy inkább kibékülésének újratárgyalása természetessé teszi, hogy visszatérjünk az első útágazáshoz, a paretói gyökerekhez¹. A hasznosságfogalom fejlődésének útját a továbbiakban *Luigino Bruni* és *Francesco Guala* *Vilfredo Pareto és a döntéselmélet ismeretelméleti alapjai* című tanulmányának alapján ismertetjük.

1.1. ORDINALIZMUS ÉS OPERACIONALIZMUS

A korai közgazdászok a hasznosságot leginkább pszichofizikai entitásnak tartották, mint például az élvezet vagy a fájdalom. A hasznosság e régi fogalmát a tudósok egyre inkább elvetették: a pozitivisták úgy vélték, hogy a hasznosság mérhetőségének feltételezése a közgazdaságtan egészének hitelességét kérdőjelezi meg, majd a neopozitivisták az elavult metafizikai hasznosságkonceptiót bírálták. Az útkeresés a harmincas évek során két különálló formában történt: az egyik az ordinalizmus, a másik a kinyilvánított preferenciák elmélete volt.

Általában *John Hicksnek* tulajdonítják, hogy a közgazdászok között elterjesztette az ordinalizmust. A szerzők szerint – *Philippe Mongin* és *Claude d’Aspremont* nyomán – az ordinalizmus két lényegi jellemzője egyrészt a régi pszichofizikai hasznosság felváltása egy preferenciaindexszel, másrészt ennek kiegészítése azzal az állítással, hogy a fogyasztói elmélet érdekében nem kell feltételeznünk, hogy a hasznossági index kardinális jellegű [Mongin–d’Aspernon 1999]. A piac viselkedését magyarázva ezek az ordinalisták nem hisznek abban, hogy az emberek döntéshozataluk során az élvezet maximalizálására törekednek, csupán azt állítják, hogy a fogyasztó a rendelkezésére álló alternatívák közül azt választja, amelyet leginkább preferál.

¹ A kérdés időszerűségét jól példázza, hogy a Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Karán, a több év alatt íródott, 2011-ben megjelent *Mikroökonómia* jegyzet (Galbács–Szemlér szerk.) készítői között felmerült az a szélsőséges javaslat, hogy a fogyasztói magatartást tárgyaló fejezetből teljesen maradjon ki a kardinális elmélet.

Az igazi ordinalista állásponhoz a preferenciakielégítés elméletét egy másikkal kell kiegészíteni: a preferenciaskálának nem kell kardinálisnak lennie. Az operacionális gondolatát elsőként egy orvos, *Percy Bridgman* [1938] vetette fel, ami gyorsan népszerűvé vált a közgazdászok körében. Az értelem elméletének tartották; Bridgman eredeti megfogalmazása szerint „egyetlen koncepció alatt sem érthetünk mást, mint műveletek halmazát; a koncepció a műveletek megfelelő halmazával azonos.” Így, ebben az elméletben a hasznosság már nem az az élvezet, amelyet a termék elfogyasztásakor érzünk, hanem azon műveletek halmaza, melyeket a preferenciaskála meghatározása során hajtunk végre.

Az operacionális a közgazdaságtanban számos formát öltött, amelyek közül kiemelkedik *Paul Samuelson kinyilvánított preferenciákról* szóló elmélete, amelynek alapötlete abban áll, hogy minden „gyanús entitást” operacionálizálhatóval helyettesít. Megközelítése azért lép túl Hicks és *Allen* elméletén, mert a hasznosság koncepcióját a „megfigyelhető választásokra” szűkíti le. Míg Hicks és Allen szerint a preferenciák az elsődlegesek, addig Samuelson szerint ez a szerep a választásoké. Ha egy teljes és tranzitív hasznossági függvényt maximalizálunk, miközben a termékmennyiség nő, akkor egy egyszerű megszorítást alkalmazunk a fogyasztó választásaira – a kinyilvánított preferenciák gyenge axiómája alapján. *Neumann János* és *Oskar Morgenstein* 1944-ben tették közzé új, „várható hasznosság” elméletüket, amelyre azonban operacionalista kritériumokat alkalmaztak. Az ötvenes éveket jól jellemzik *Leonard Savage* és *William J. Baumol* cikkei az elavult és hitelét veszített „misztikus” klasszikus hasznossági koncepcióról.

Pareto alapvető szerepet töltött be mind az ordinális, mind az operacionális kutatási programok elindításában. 1900-ban egyrészt bebizonyította, hogy a hagyományos közgazdasági elemzés gyengébb elméleti feltételezéseken is megállhat, mint addig gondolták, másrészt találkozunk olyan állításával is, hogy a közgazdaságtan szilárdabb empirikus alapokon áll, mint ahogyan azt az első generációs hedonista szélsőségesek vélték. Később a közgazdászok és a történészek azt állították, hogy Pareto valamiféle ordinalista vagy operacionalista (esetleg mindkettő) fejlesztésén tört a fejét. A szerzők szerint ezért válhatott széles körben elfogadottá az a nézet, hogy Pareto zavaros és inkohereus volt forradalmában. Ennek cáfolása előtt *Bruni* és *Guala* példákat hoz fel az általunk klasszikusnak nevezett paretoi történetírásból.

1.2. PARETO ZAVARODOTTSÁGA A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Az 1930-as években az angol nyelvű történetírásban egy igazi Pareto-újjászületés kezdődött. Újraolvasták munkáit és ennek során általános nézetté vált, hogy a hasznossággal kapcsolatos elképzelései – annak létezésével, szerepével és mérhetőségével kapcsolatban – zavarosak, sőt skizofrének. E nézet fő képviselője Hicks volt, de hasonló értékelésre bukkanhatunk *George Stiglertől* Samuelsonon keresztül *Nicholas Georgescu-Roegenig*. Főleg azt vetik a szemére, hogy nem volt hajlandó kihagyni elméleti munkáiból a kardinális feltételezéseket, s nem szakított teljes mértékben a hasznosság pszichofizikai, hedonista értelmezésével. Hallgatólagosan azonban valamennyien feltételezik, hogy Pareto az ordinalizmushoz illetve az operacionalizmushoz közeli filozófiai álláspontot foglalt el.

Bruni és Guala tanulmányuk fejezeteiben így három kérdésre keresnek választ: (1) hedonista volt-e Pareto? (2) Ordinalista volt? (3) Operacionalista volt? Míg a szerzők az utolsó kérdésre egyértelmű nemmel válaszolnak, addig a kardinalizmus/ordinalizmus kérdéskörben bemutatják, hogy Pareto kifinomult nézeteket vallott abban a tekintetben, hogy tudományos szempontból mely hipotézisek fogadhatók el és melyek nem. A hedonizmussal kapcsolatban a szerzők azt próbálják igazolni, hogy erre írásaiban nincs egyértelmű válasz. Érvelésüket azzal támasztják alá, hogy megvizsgálják Pareto gondolatait legelső műveiben.

1.3. PARETO ELMÉLETÉNEK KIALAKULÁSA

A XIX. század végén a neoklasszikus közgazdaságtanban – *Jevons*, *Edgeworth* és *Pantaleoni* által kifejlesztett – utilitarianista és hedonista megközelítés uralkodott. A korai marginalizmus tipikus változata is utilitarianista, hedonista, kardinalista, pszichológiai és gyakran normatív volt. Az Olaszországban kibontakozó módszertani vita olyan közgazdasági elv létrehozására koncentrált, amely egy új tudományhoz teremtene alapokat. E módszertani problémát Pareto először 1882-ben, a *Giornale degli economisti* részére írt újságcikksorozatban fejtette ki rendszerezett formában. Ebben már kiérlelt változatban nyilvánul meg a tiszta közgazdaságtannal kapcsolatos több megközelítése, például a mechanika és a közgazdaságtan közötti analógia. Megjelennek első kételyei is a hedonizmussal és a racionalizmussal, de különösen a hasznosság mibenlétével és mérhetőségével kapcsolatban.

Pareto első nagy ívű összefoglaló műve a *Cours d'économie politique* (1892), amelyben szakít a korai marginalistákkal és bevezeti híres kifejezését, az *ophélimitét*, amelyet a görög ophelimos szóból származtatott. Ezt egy olyan kényelmi kapcsolatként definiálja, „amely által egy dolog kielégít egy szükségletet vagy vágyat, függetlenül attól, hogy az törvényes vagy sem”, illetve mint egyfajta szubjektív hasznosságot említi. Nem kétséges, hogy Pareto a *Cours*-ban az ophélimitét még mindig az élvezet szempontjából értelmezi. Példáiból is kitűnik és néhány bekezdésben világosan kimondja, hogy „egy jövőbeni terméknek jelen ophélimitéje van, amely abból az élvezetből ered, amelyet a termék jövőbeni élvezetének gondolata vált ki.” (29. o.) Tévednek tehát azok a szerzők – így például *Machionatti* és *Gambio* –, akik az ophélimitére úgy tekintettek, mint a hedonizmus közgazdaságtanból való száműzésének eszközére. Paretót inkább az vezérelhette, hogy különválassa a közgazdaságtudományi elemzést az etikai és filozófiai megközelítéstől, túllépve ezzel az egoizmus és az altruizmus szerepéről folytatott vitákon. Ez időben Pareto még mindig hedonista, hiszen egész elmélete az élvezet maximalizálásán alapszik.

A szerzők a *Cours*-ról összegzésként négy megállapítást tesznek: (1) Pareto azáltal kezdte el újításait, hogy (2) megkísérelte a közgazdaságtant az etikától függetleníteni, de (3) még mindig hedonista alapokon áll, mivel az ophélimité szerinte élvezet; végül (4) szubjektív elemet vitt a közgazdaságtanba azzal, hogy a fogyasztók az ophélimité maximalizálására törekcszenek, függetlenül attól, hogy milyen motivációjuk vagy céljaik vannak.

A *Cours* megjelenését követően Pareto két évig keveset foglalkozott közgazdaságtannal. Csak 1898-ban tért vissza „*Comment se pose le problème de l'économie*

pure” című művével, amelyben első ízben veti fel az ordinális ophélimité gondolatát. Levonja azt a következtetést, hogy mivel a hasznosság nem mérhető és a közgazdasági egyensúly meghatározásához nincs is szükség pontos mértékére, ezért elegendő csak azt megkülönböztetnünk, hogy az egyik élvezet nagyobb vagy kisebb, mint egy másik. E művében tehát az ordinalizmusra került a hangsúly, azonban a hedonista terminológiát használja: a *homo economicus*t az analitikus tárgyalás bevezetőjében egy olyan absztrakt lényként definiálja, aki szenvedélyek és érzelmek nélküli és minden körülmények között az élvezetek maximumát keresi.

Ugyanezt tanúsítja a francia matematikussal, *Hermann Laurenttel* 1899 januárjában folytatott levélváltása, amelyben Pareto még mindig úgy vélte, hogy igenis van értelme élvezetről beszélni. Így például a negyedik levelében a következőt írja: „Csak arra kérem, hogy ismerje el a következő posztulátumot: vannak olyan személyek, akik képesek megmondani, hogy ugyanazt az élvezetet nyerik a gazdasági javak két eltérő kombinációjából.” [Pareto 1899a] Annak magyarázatért, hogy a cselekvő személyek miért választanak, Pareto túllépett a döntés pusztá tényén és az élvezethez fordult. Ugyanakkor ezzel szinte egyidőben egy Pantaleonihoz írt levelében világosan leszögezi: „Az ajtón kihajított metafizikai entitásokat nem szabad hagyni, hogy az ablakon át visszatérjenek. Nem szabadultam meg tőlük a *Comment se pose le problème de l'économie pure* cikkemben.” [Pareto 1899b] Pareto későbbi munkáiban is hasonló állítások találhatók, ezért nehéz értelmezni azt, hogy folyamatosan hedonista és kardinális kifejezéseket használ, 1899-ben és utána is.

A szerzők a fejezetet azzal a megállapítással zárják, hogy Pareto az 1899-es év vége és az 1900-as év eleje között két célt követett (és részben el is ért), amelyek egyben a modern közgazdaságtudományra hagyott legfontosabb örökségei: az ordinális elmélet, valamint az ophélimité preferenciaindexként való értelmezése, azaz döntéseméletének és az egyensúlynak hedonizmustól való függetlenítése. Ugyanakkor a régi elméletet továbbra is rendszeresen használta.

1.4. HEDONIZMUS ÉS KARDINALIZMUS PARETO DÖNTÉSEMÉLETÉBEN

Pareto nem szerette, hogy a tudósok minduntalan a *hedonista* címkét ragasztották rá, de tény, hogy folytonosan ilyen kifejezéseket használt a tiszta politikai gazdaságtannal foglalkozó munkáiban. Például a *Manuel* 1906-os és 1909-es kiadásában is olyan nyilvánvalóan hedonista kifejezéseket használ, mint „az élvezetek hegye” vagy „örömet okozó hegy” és így tovább. A hedonizmushoz való ilyen kétértelmű hozzáállása több tudós figyelmét is felkeltette, akik azonban csak felületes vagy részleges magyarázatot adtak erre. E magyarázatok közül három volt különösen népszerű, miszerint Pareto didaktikus, lusta vagy zavarodott volt. A szerzők ezzel állítják szembe kedvenc értelmezésüket, amely szerint Pareto *álruhás kardinalista* volt.

1.4.1. A didaktikus magyarázat

A hedonizmus maradványait elsőként Stigler magyarázta, aki szerint Pareto didaktikai okokból használta a hedonista kifejezéseket, vagyis azért, hogy az olvasót segít-

se az elmélet megértésében [Stigler 1950]. *Guidio Sensini* Stiglertől függetlenül hasonló magyarázattal állt elő. Szerinte Pareto úgy beszélt, „mintha” létezne az ophélimité vagy „mintha” mérhető lenne az élvezet, miközben hangsúlyozta, hogy elméletének eredményei teljesen függetlenek ezektől [Sensini 1955]. A szerzők úgy látják, hogy Pareto műveinek némely részlete ezt alátámasztja, például a *L'économie mathématique* több szakasza.

1.4.2. A zavarodottságra és lustaságra hivatkozó magyarázatok

Pareto számos esetben azonban nemcsak hedonista terminológiát használt, hanem a kardinalista elmélet lényegi feltételezéseivel is élt. Erre a szerzők két példát hoznak fel: Hicks és Allen művéből a termékek keresztrugalmasságának képletét, amelyet Pareto a kardinális hasznosságra vezet vissza, valamint Lange kritikai megjegyzését, aki szerint Pareto személyisége kettős, egyszerre kardinalista és ordinalista [Lange 1934]. A tudósok közül a jóhiszeműbbek azzal próbálják magyarázni Pareto régi utilitarianizmustól való sikertelen elszakadását (például *Schumpeter*), hogy időhiányra illetve a hajlandóság hiányára hivatkoznak, ami miatt Pareto végül nem dolgozta át egész rendszerét. Manapság a legtöbb elméletörténész egyszerűen átveszi Hicks ellentmondást nem tűrő véleményét anélkül, hogy az eredeti szöveg áttanulmányozására venné a fáradságot.

1.4.3. A burkolt kardinalista hipotézis

Hicks mellett (1934-ben) *Harro Bernadelli* is magyarázatot keresett a problémára. Szerinte Pareto nem kezeli világosan a hasznosság mérhetőségét, vizsgálódásait lábjegyzetekben és elszórt megjegyzések között rejtette el, „önvédelemként” azokkal a közgazdászokkal szemben, akik akkoriban harcot vívtak a kardinalista elmélettel. Bernadelli magyarázatából az tűnik ki, hogy Pareto kardinalista feltevésekkel élt, de a lehető legritkábban hivatkozott ezekre, nehogy elméletének egészét elvesse [Bernadelli 1934].

A szerzők hasonló értelmezésre találtak *Vincent J. Tarascio* és különösen *John Chipmann* írásaiban. Ez utóbbi tudós felismerte, hogy Pareto megszokott szövegértelmezése abból ered, hogy műveit „Hicks szemüvegével olvassák”, hiszen a két tudós véleménye alapvetően eltért [Chipman 1976a]. Pareto továbbra is hitt abban, hogy az élvezet elvileg mérhető, még akkor is, ha ez a nagyság lényegtelen a gazdasági egyensúly magyarázatában.

Bruni és Guala Samuelsonnál kétféle hozzáállást is megfigyelt: 1974-ben – az előző írókhoz hasonlóan – úgy látta, hogy nem feltétlenül helytálló Pareto összeza- varodásával magyaráznunk látszólagos következtelenségeit, mert valószínűleg abban hitt, hogy egyrészt mindegy, hogy a kereslet elemzésére az ophélimité mely mutatóját alkalmazzuk, másrészt, hogy szükségtelen a hasznosság bármely $u = f(U)$ és U mutatója, s helytállóbb az elemzést a közömbösségi görbékre alapozni. Végül pedig, mindenekelőtt abban is hitt, hogy az embereknek tényleg van preferenciákon alapuló hasznossági mértékük, amit ő ophélimitéként, U -val jelölt, hogy megkülönböztesse az ophelimité $f\{U(Q)\}$ puszta mutatóitól. Habár az ember ezt a létező ophélimitét pontosan meghatározni nem tudja, de elvi megközelítésére képes

[Samuelson, 1974]. Egy három évvel később írott cikkében azonban Samuelson már úgy látja, hogy Pareto tényleg összezavarodott: anélkül váltott át a hasznosság egyik értelmezésétől a másikra, hogy ezt világosan kifejtette volna [Chipman 1976b].

1.5. PARETO TUDOMÁNYELMÉLETE

1.5.1. *Tiszta vagy alkalmazott tudomány, avagy miért nem volt Pareto ordinalista?*

A szerzők a *Manuel* 1909-es francia kiadásának matematikai mellékletét jelölik meg, mint az 1899-es fordulat hagyományos értelmezésének forrását. A 6. szakaszból vett részlet szó szerinti idézetéből kiindulva egyetértenek azzal, hogy Pareto operacionalista módon értelmezte a hasznosságot a gazdasági egyensúly megalapozásához és első látszatra valóban új értelmet adott az ophélimité fogalmának. Továbbolvasva a következő szakaszokat azonban a tanulmányírók úgy látják, hogy Pareto szerint lehetséges e mutató és a tapasztalati tények közötti kapcsolat feltárása, sőt, meghatározott feltételek esetén jogos ezt a régi pszichofizikai hasznosságnak megfeleltetni. (E megfeleltetés azonban nem eredményezi az élvezet mérhetőségét, mivel ehhez szükséges annak feltételezése, hogy minden egyes termék egy egységének elfogyasztása által nyert élvezet csak az adott termék mennyiségének függvénye.)

Az 1909-es matematikai függelékért értékelve – a szerzők szerint – Pareto két lényeges észrevételt tett. Először is megkülönböztette egy elméleti koncepció „tiszta” tudományban betöltött szerepét annak empirikus értelmezésétől. Másrészt világossá tette, hogy meghatározott feltételek esetén lehetséges a közömbösségi görbékből származtatott preferenciaindexet a pszichofizikai hasznosság indexeként értelmezni. De mennyire vette komolyan Pareto ezeket a hipotéziseket? – teszik fel a kérdést a szerzők, mivel leginkább ebben látják a saját és a korábbi kutatók értelmezése közötti eltérést.

Okfejtésükben a paretói ismeretelmélet sarokkövére mutatnak rá, amely szerintük a tiszta és az alkalmazott tudomány közötti különbségtétel és amelyre Pareto 1920-ig (a *Faits et théories* megjelenéséig) minden fontosabb esszéjében kitért. A tiszta tudomány – állapította meg Pareto – analitikus, az alkalmazott tudomány szintetikus. A kettő különbsége módszertanbeli. Az elemzési eljárás létfontosságú annak érdekében, hogy csökkentsük a jelenségek összetettségét, ami a vizsgálatkor egyébként megoldhatatlan problémát jelentene. Egy elmélet kidolgozásának első lépése, hogy elkülönítjük és korlátozzuk érvényességi körét, Pareto szavaival: „Amikor egy elméletet felállítunk, az első művelet az elemzésé, a különválasztásé. Fontos a lehető legnagyobb mértékben leszűkíteni a kutatási területet. Ez szubjektív kényszerűség azon okból, hogy lelkünk képtelen egy időben több tárgyat is figyelembe venni.” [Pareto 1907: 325–326]. Ezt az eljárást egészíti ki az absztrakció. S itt lép be a matematika: „A viszonylag egyszerű koncepciókat absztrakció segítségével valószínűsítő, különösen összetett tárgyakkal kell helyettesítenünk. Egyik tudomány sem kerülheti el ezt. A kémikus tiszta anyagokról beszél; a botanikus fajtákról, fajokról és változatokról; a mechanikus kiterjedés nélküli anyagi pontokról... Teljesen ter-

mészertes tehát, hogy a közgazdász bevezette tudományába a homo economicus fogalmát.” [Pareto 1907: 325–326].

A következőkben a szerzők megpróbálják bebizonyítani, hogy Pareto úgy tekintette a preferenciaindexeket, mint amik az előzőeknek megfelelően kétfajta absztrakciót tartalmaznak: egy matematikai és egy „szeparáló” absztrakciót. Bizonyíté-
kuk az, hogy a *Manuel* matematikai mellékletének későbbi – 1911-es – átdolgozása-
kor Pareto ismét hangsúlyozta, hogy eljárása tisztán formális lesz és az alkalmazási
problémáktól teljesen elkülönített. Ezen túlmenően felvetette, hogy a gazdasági
jelenségek tanulmányozásának létezik egy statikus és egy dinamikus része is, és
hogy tanulmányában kizárólag az előbbivel foglalkozik. Ennek jelentősége csak a
későbbiekben derül ki, amikor Pareto rámutat arra, hogy „a dinamikai probléma
kezelése céljából nemcsak az irányt kellene ismernünk, amerre az egyén elmozdul,
hanem a mozgásának intenzitását is, amely az indexfüggvény bizonyos növekedésé-
nek felel meg. De ahhoz, hogy az egyensúly kérdésével foglalkozzunk, csak azoknak
a változóknak az értékét kell ismernünk, amelyek kioltják ezt a növekedést.” [Pare-
to 1907: 325–326] A szerzők ezt úgy fogalmazzák meg, hogy Pareto először szétvá-
lasztotta a piac törvényeinek leírásával kapcsolatos problémát egy statikus és egy
dinamikus részproblémára, majd megmutatta, hogy az előző megoldásához elégsé-
ges egy, az addig alkalmazottnál jóval egyszerűbb matematikai apparátus. Ettől füg-
getlenül a dinamizmus problémájának megoldásához még mindig szükség van a
kardinális feltevésre. A szerzők itt megjegyzik, hogy Pareto a dinamikus elmélet
kifejlesztésében egyébként is csak elhanyagolható szerepet játszott.

1899-ben Pareto a régi utilitarista homo economicus fogalmát egy racionalista
közgazdasági ágenssel cserélte fel, mégsem kívánta ezzel üzeni, hogy a régi „élve-
zetgépnék” tulajdonított pszichológiai jellemzők illuzórikusak lennének. Ezzel
szemben azt hangsúlyozta, hogy az elemzés folyamatát a szintézisnek kellett volna
követnie, az absztrakciótól a realitásig. Pareto tehát tisztában volt azzal, hogy a tisz-
ta, absztrakt matematikai tudomány nem alkalmazható közvetlenül a valóságra, az
analízist a szintézisnek kell követnie. A szintézissel kapcsolatos megszállottsága
végül arra készítette, hogy a szociológia felé forduljon, mivel az – általános tuda-
mányként – valamennyi jelenség szintézisére törekszik. A szerzők szerint Pareto
legfeljebb „csiszolatlanak” bélyegezhető azért, mert felhasználta a kardinális felte-
véseket és nem függetlenítette ezektől a „tisztá tudományt”, pedig képes lett volna
rá. Bruni és Guala szerint mindazonáltal kétségtelen, hogy Pareto eredményei for-
radalmiak és ő is ilyennek ítélte saját elméletét, azonban még mindig megmagyaráz-
hatatlan paradoxon, hogy miként fér ezzel össze a klasszikus utilitarista fogalmak
használata. A szerzők által megtalált válasz ismeretelméleti jellegű: Pareto más és
más ismeretelméleti súlyt rendelt hozzá az ordinális és a kardinális feltevésekhez.

1.5.2. Miért nem hagyott fel Pareto a kardinális ophélimité használatával a tiszta közgazdaságtanban? A hipotetikus versus deduktív eljárás

A tanulmány előző részeiből kiderült, hogy az ordinalisták szerint a fogyasztói
elmélet állhat gyengébb (nem kardinális) alapokon és a hasznosságot a preferen-
ciák indexével lehet értelmezni. Az operacionalisták ezen továbblépve azt állítot-

ták, hogy a preferencia fogalmát választási lehetőségként kell értelmezni. A tudományt meg kell tisztítani minden, a mérhető és megfigyelhető szinten túli entitástól. Értelmetlenség olyanról beszélni, amit nem lehet mérni. A cikk szerzői Pareto számos utalása alapján úgy gondolják, hogy Pareto döntéseméletében meg akart szabadulni a pszichológiától és a hedonizmustól. A *Manuel*ben többször előforduló megjegyzéséből mégis arra következtetnek, hogy szükségesnek tartja a pszichológiai elméleteket, hiszen a pszichológia ismerete szerinte alapvető fontosságú a politikai gazdaságtan és általában minden társadalomtudomány művelésében. Sőt, úgy vélte, hogy el kell jönnie a napnak, amikor majd az egész közgazdaságtan a tudományos pszichológiára épül. Ezeket a téziseket Pareto a *Treatise*-ben is megismétli, kiegészítve azzal, hogy egy leendő gazdasági vagy más jellegű pszichológia alapvetései – elvileg – levezethetők pusztán tényekből, a fizikához és kémiához hasonlóan.

E gondolatok után a szerzők felidézik a vizsgált korszak ismeretelméleti tanait, miszerint a klasszikus ismeretelmélet „jó” tudásnak csak a biztos tudást fogadta el. *Newton* után az empirikusok azt állították, hogy az igazi tudás csak tényeken alapulhat. A dedukciótól elvárták, hogy a tudományos tudás bizonyosságát megőrizze. A tudomány alapelveinek tényekből való levezetése valóban a legjobb, de nem az egyetlen megengedhető stratégia. Ezért Pareto átvette *J. S. Mill* megkülönböztetését a „hipotetikus” és a „deduktív” („a priori” és „konkrét deduktív”) eljárásai között. *Mill* konkrét deduktív módszerrel azt értette, hogy néhány, nagyon általános, tapasztalatból szerzett elvből deduktív módon elméleteket származtatnak, amelyek azáltal nyernek igazolást, hogy megvizsgálják, vajon a tudósok gyakran élnek-e hipotézissel és csak később keresik-e meg elméleteik empirikus alátámasztását és tökéletesen megmagyaráznak-e minden tényre, amelyre vonatkoznak. E módszer mellett a tudósok gyakran élnek hipotézissel és csak később keresik meg elméleteik empirikus megerősítését. Ez megfelel annak, amit korunk tudományfilozófusai „hipotetikus-deduktív” módszernek hívnak.

Erre az ismeretelméleti kitérőre azért volt szükség, mert a szerzők bizonyítottan látják, hogy Pareto úgy tekintett a marginalisták kardinális feltevéseire, mint pusztán hipotézisre, s nem mint tényekből származó alapelvekre. Állításukat több, Paretótól származó idézettel támasztják alá, pl. a *Manuel*ben (4. fejezet, 32. szakasz) és a *L'économie mathématique*-ban is hipotézisként említi az ophélimitét. Ez utóbbiban, Edgeworth kardinális közömbösségi görbe elemzésével kapcsolatban is Pareto a kardinalitás felvetésére mint „posztulátumra” utal. Az ilyen posztulátum (vagy hipotézis) igaz, hogy felesleges, de csak abból a célból, amit az egyensúlyi állapot meghatározása jelent. Mivel nem lehet tényekből levezetni és mint axióma ugyancsak kétséges, alacsony episztemológiai szinten van. Vagyis Pareto az igazolás különböző fokozataival foglalkozott és nem a „jó” kontra „rossz” feltételezésekkel, a „mérhető” kontra „nem mérhető” fogalmával.

Néhány évvel később a *Treatise*-ben Pareto a döntéseméletének alapjait érintő eredményeit úgy értelmezte, mint a deduktív és a hipotetikus módszerek közötti különbségtételt. A hipotetikus (hipotetikus-deduktív) módszer használatakor tényekre van szükség a hipotézis igazolásához. Amikor empirikus törvényekből indulunk ki, többé már nincs szükség igazolásra. A fő különbség *Mill* és Pareto között az, hogy míg *Mill* az introspekciót választotta a gazdasági törvényeket meg-

alapozó módszerként, Pareto az ezen alapuló pszichofizikai feltevéseket pusztá hipotézisnek tekintette. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a pszichofizikai hipotéziseket Pareto oktalanságnak tartotta. Saját munkásságát Walras, Jevons és Edgeworth műveinek folytatásának tartotta. Az a tény, hogy csak óvatosan szabad bizonyos entitásoknak valóságos létezését tulajdonítani, nem jelenti azt, hogy ezeket száműzni kellene a tudományos értekezésekből.

Pareto számára tehát a preferenciaindex és a pszichofizikai hasznosság közötti különbség ismeretelméleti. Egyrészt tudjuk, hogy a teljesen (objektíven) racionális tevékenységek tartományában a preferenciák ordinális indexe alkotható meg. Ebből számos közgazdaságtani törvény származtatható deduktív módon, más feltevések segítségével és ezek a törvények megöröklik azon empirikus szabályosságok ismeretelméletileg privilegizált státuszát, amelyekből származnak. Másrészt az introspekció és a származtatott törvények empirikus igazolása képezi egyetlen (egy bizonytalanabb) alapját annak, hogy a kardinális hasznosság létezését levezessük.

1.6. PARETO, A „GYAKORLATI KARDINALISTA”

Pareto „gyakorlati” kardinalizmusa több ismeretelméleti érven alapul: (1) a hasznosság valószínűleg kardinális, de a tiszta közgazdaságtanban nincs szükségünk ilyen feltevésre; (2) a tiszta közgazdaságtan nem tudja megmondani, hogy mi létezik a valóságban, mivel számos absztrakción alapul; (3) a közvetlen mérhetőség nem jelentős kritérium: egy pusztá hipotézisnek alacsonyabb az ismeretelméleti státusza, mint egy tényekből levont állításnak. Hicks és Allen kijelentése – miszerint Pareto fel akart hagyni az elméletileg mérhető hasznosság koncepciójával –, teljesen téves, közgazdaság-filozófiája közelebb áll XIX. századi elődeihez, mint a harmincas években meghonosulókhhoz.

2. ÖSSZEGZÉS

A tanulmány végigolvasása után érdemes feltennünk a kérdést: el kell-e dönteni, hogy Pareto ordinalista vagy kardinalista volt? Az elméleti közgazdaságtan művelőinek a hasznosság mibenlétével kapcsolatban elfogadott alaptétele, hogy a tudomány fejlődésében az ordinális forradalom Vilfredo Pareto nevéhez kötődik: 1906-os munkájában elvetette a hasznosság mérhetőségének feltételezését és Edgeworth közömbösségi görbéit felhasználva megalkotta egyensúlyelméletét. Mivel Pareto műveinek eredetiben történő elolvasására csak a kimondottan erre a témára szakosodott honfitársai vállalkoznak, ezért Pareto elméletét a jobbra csak angolul olvasók, elsősorban Hicks (illetve Allen) [Hicks–Allen 1939] értelmezésében ismerik. Az „igazi ordinalista forradalom” e tudósai bírálták Paretót, nemcsak a vizsgált tanulmányban is megemlített 1934-es közös művükben, hanem szinte valamennyi, a témát érintő elemzésükben. A magyarul is megjelent *Érték és tőke* klasszikusnak számító kötetéből kiderül, hogy míg a szerző Marshallról csak a legmélyebb elismerés hangján ír, addig Pareto *Manuel d' économie poli-*

tique című művével kapcsolatban így fogalmaz: „Nem mintha Pareto könyvét egészében összevethetnénk Marshalléval. A *Manuel* – szándéka szerint – valamiféle általános *Principles*, a legtöbb problémát azonban nagyon felületesen tárgyalja, s az itt kidolgozott híres általános egyensúlyelmélet nem más, mint Walras tételeinek elegáns újrafogalmazása” [Hicks 1978: 54]. Hicks Paretóval szembeni ellenálása tehát mélyebb annál, mint amit a szerzők neki tulajdonítanak. Nemcsak azért bírálja Paretót, mert nem szakított tökéletesen a kardinális elmélet fogalomhasználatával, hanem Pareto elméletének egészét látja tökéletlennek. Ugyanebben a könyvében így foglalja össze meglehetősen szigorú véleményét: „Műve azonban – bármilyen fontos és bármilyen nagy hatást is gyakorolt – csupán a kezdetet jelenti; eredményei korlátozottak [...] s még az értékelméletben is – ahol egyébként a legerősebb – veszít értékéből, mivel néhány lényeges pont [...] tisztázatlan maradt” [Hicks 1978: 44].

A korabeli hasznossági elméletek alapos ismerője, *Heller Farkas* az élete főművének tartott elmélettörténeti munkájában Pareto elgondolását objektíven, mindenféle megjegyzés vagy minősítés nélkül foglalja össze. Eszerint Pareto – tisztán módszertani aggályai miatt – kiküszöbölte a határhaszon fogalmát, de ez ténylegesen csak formálisan sikerült neki. Azzal, hogy Pareto jószágmennyiségekben „okoskodott”, nem szüntette meg a fogyasztó egyéni döntéseiben azok elérhető haszonnak való kapcsolatát, mivel választásai – még ha termékcsoportokra vonatkozóan is – a haszonintenzitások figyelembevételének eredményei. A „közömbösségi vonalak” indexekkel való ellátása hasonlóképpen a magasabb vagy alacsonyabb elvárt haszon alapján történik [Heller 2001].

Nehéz lenne vitatni a két cikkíró megállapításait, hiszen – otthoni talajon mozogva – a lehető legalaposabban tárták fel és járták körül Pareto hasznossággal kapcsolatos nézeteit, megvizsgálva a tudós levelezését, előadásait és könyveinek különböző kiadásait. Mégis némi ellenkezésre készített az, hogy Pareto *Manuel-jéből* – általuk – idézett gondolatok mind azt támasztják alá, hogy a tudós valóban úgy hozta létre az ordinális elméletet,² hogy közben – amennyiben mondanivalója úgy kívánta –, nem mondott le a hasznosság kardinális megközelítéséről. Az, hogy ezért Paretót milyen címkével látjuk el (álruhás vagy burkolt kardinalista, esetleg egyszerűen tényleg lusta vagy kissé zavaros tudós) a tények szempontjából teljesen indifferens. Könnyű az utódoknak kritikát gyakorolni akkor, amikor a tudománytörténet már mindent csinosan feliratozott kis skatulyákba rendezett. És ha valaki pontosan nem illeszkedik ezekbe, akkor nem kell feltétlenül okokat keresnünk, hogy az utókor szemszögéből ki nem forrott véleményét megmagyarázzuk.

A tények pedig azt támasztják alá, hogy Pareto nem dolgozta át korábbi téziseit és tudatosan – vagy ösztönösen – felváltva használta a kardinális, esetleg hedonista terminológiát. Ez azonban semmivel nem csökkenti úttörő szerepét az elmélet fejlődésében, vagy még inkább abban, hogy a közgazdaságtan, mint elméleti tudomány nem veszítette el hitelét, sőt új lendületet kapott. Szerepét a tudománytörténetben abban lehetne hangsúlyozni, hogy a hasznosságnak új értelmet keresve hozzájárult ahhoz, hogy a közgazdaságtudományi elemzés leváljon a filozófiai,

2 Maga az ordinális és kardinális elnevezés sem Paretótól, hanem Hickstől származik

de főleg etikai szempontoktól, különváljon a pozitív közgazdaságtan a morális elmélettől.³

Pontosításra szorul a szerzőknek az a megállapítása, amely szerint Pareto azért vezette be az ophélimitét, mert ezzel sikerült volna minden metafizikai érvelést kivédenie és a közgazdaságtant egy pusztán a tényeken alapuló természettudományhoz közelítenie. A tanulmányban is idézett híres ophélimité-definíciónak a valósághoz és a leírt szavakhoz közelebb álló olvasata ennél konkrétabb. Pareto – *Bentham* mellett – észrevette, hogy a szükségleteinket kielégítő dolgok nemcsak hasznosak, hanem bár kívánatosak, de ártalmasak is lehetnek. És mivel a hasznos az ártalmasnak az ellentéte, az önmagában kívánatos nem lehet hasznosnak nevezni. Ezért kell a hasznosságot egy új fogalommal, az ophélimitével leírni.⁴

A szerzők egyértelmű állásfoglalása, hogy Pareto nem operacionalista volt, csak lökést adott az operacionalista kutatások elindulásához. Amennyiben végiggondoljuk Pareto eljárását, amikor a fogyasztó preferenciáiból kiindulva kísérletet tesz egy hasznossági függvény létrehozására, akkor ez nagyon közel jár az operacionalizáláshoz. Hiszen az eljárás lényege, hogy a fogyasztó páronként összehasonlítja a szóba jöhető jószágkombinációkat és eldönti, hogy melyik jelent számára nagyobb vagy azonos hasznosságot. A preferenciarendezés során – természetesen, ha az meghatározott axiómáknak eleget tesz – a fogyasztói kosarak rangsorba állíthatók, és felállítható – a később *Debreu* által megkonstruált – hasznossági függvény. Bruni és Guala több ízben is idéznek a *Manuel* matematikai mellékletéből, és egy helyen óvatosan megjegyzik, hogy az idézett állításnak „bizonyos operacionalista íze van” [Bruni–Guala 2001]. Ha operacionalizmuson valóban a Bridgman alapította eljárást értjük, akkor a Pareto által leírt bináris eljárás teljesen eleget tesz annak az elvnek, hogy a fogalmak jelentése a használatuknál és vizsgálatuknál alkalmazott műveletek leírása útján határozható meg.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Pareto a gyakorlati életben is dolgozó, képzett mérnök volt, aki jól ismerte és elméleti munkásságában rendszeresen hasznosította a kor természettudományos eredményeit. Nincs olyan eszmefuttatása, amelyben ne vonna párhuzamot a fizikával, illetve annak törvényszerűségeivel. Munkáiban arra törekedett, hogy a matematikát és a statisztikát alkalmazva, lényegére redukálva képezze le a gazdaság modelljét. Pareto munkásságának elemzése során elkerülhetetlen továbbá a hedonizmusról alkotott képének vizsgálata: a szerzőpáros – Pareto operacionalizmusától eltérően – megállapítja, hogy hedonizmusa bizonyíthatatlan, mellette és ellene is szólnak érvek. (Igaz, hogy hedonizmusa ellen szóló legerősebb érvük az, hogy Pareto nem szerette, ha hedonista címkéket aggtak rá.)

A szerzők cikkük utolsó, összefoglaló részében úgy látják, hogy a hedonista terminológia ismételt használatának „rejtélyét” részben jól oldja meg a didaktikus magyarázat (azaz Stigler illetve később G. Sensini ötlete, miszerint Pareto így akarta elméletét az olvasók számára érthetőbbé tenni). A végleges és teljes megoldás

3 Bár az ophélimité – több más társához hasonlóan – nem honosodott meg a szakirodalomban, a Pareto-optimum lett a jóléti gazdaságtanok alapköve.

4 Heller Farkas *A közgazdasági elmélet története* (1943) című művének az értékről szóló tematikus fejezetében ezt a megközelítést fogadja el.

azonban szerintük még várat magára. A hedonizmus megválaszolatlan kérdésével szemben a cikkírók bizonyítottan tartják Pareto „gyakorlati kardinalizmusát”, amelyhez a cikk címében megígért ismeretelméleti érveket sorakoztatják fel. A tanulmány ígérete, hogy Pareto egymásnak ellentmondó állításaira tudományelméleti magyarázatot ad. A szerzők szerint Paretónál a kardinális és az ordinális fogalomhasználat közötti különbség alapvetően ismeretelméleti jellegű.

Az „ordinalista forradalom” idejéből érdemes egy pillantást vetni annak ismeretelméleti hátterére. A neoklasszikus közgazdászok – hátat fordítva a korai marginalistáknak – a közgazdaságtant kezdték a racionális választások tudományának tekinteni, amelynek tételei nem szorulnak a tapasztalat általi felülvizsgálatra. A gazdasági cselekvésre felállított premisszákból dedukció révén levezetett következtetésekben némelyek csupán logikai szükségszerűséget láttak. Így például a tanulmányban is megemlített Maffeo Pantaleoni szerint „az elméletnek nem kell megegyeznie a tényekkel, elég, ha logikus” [Mátyás 1979: 125]. Pareto – velük vitatkozva – az empirizmus útját választotta. A XIX. századi természettudományos fejlődés, a felbukkanó ismeretelméleti kérdések életre hívták az azóta is nagy hatású tudományelméleti irányzatot, a *pozitivizmust*, amely a hagyományos empirizmust és a természettudományok módszereit követve elutasított mindenféle apriorisztikus tudást. Ezzel előtérbe kerültek a tudományelméleti problémák, így a tudományos hipotézisek, törvények, elméletek megalkotásával és igazolásával kapcsolatos ismeretelméleti-módszertani kérdések.

Pareto, a korszak társadalomtudományi szakirodalmának ismeretében – a szerzők által feldolgozott és idézett részletek alapján – nem véletlenszerűen váltogatja a hasznosság régi és új értelmezését. Leggyakoribb tudatos különbségtétele a fogalmat használó tudomány „tisztá” (elméleti) vagy alkalmazott (gyakorlati) jellege. Ebből a megállapításból azonban már adódik a további, immár módszertani párhuzam: a tiszta elmélet analitikus, az alkalmazott tudomány szintetikus. Hasonló dichotómiákat sorol fel maga Pareto, a hipotetikus és konkrét deduktív eljárás, vagy az értelmezett és nem értelmezett matematikai formalizmus, vagy a szemantika és szintaxis hozzárendelésével. Mindezekből valóban levonható az a következtetés, hogy Pareto a tiszta tudományban a kardinális elv híve maradt és csak a „gyengébb”, gyakorlati tudományos eljárásban alkalmazta az új elgondolást.

IRODALOM

- Baumol, W. J. (1958): The Cardinal Utility Which Is Ordinal. *Economic Journal* vol. 68.
- Berde É.–Petró K. (1995): A különféle hasznosságfogalmak szerepe a közgazdaságtanban. *Közgazdasági Szemle*, 42(5): 511–529.
- Bernardelli, H. (1934): Notes on the Determinateness of the Utility Function II. *Review of Economic Studies* 2.
- Bridgman, P. W. (1938): Operational Analysis. *Philosophy of Science* 5.
- Bruni, L. és Guala, F. (2001): Vilfredo Pareto and the Epistemological Foundations of Choice Theory. *History of Political Economy* 33(1): 35–49.

- Chipman, J. S. (1976a): An Episode in the Early Development of Ordinal Utility Theory: Pareto's Letters to Hermann Laurent, 1899–1902. *Revue européenne des sciences sociales* an. 37.
- Chipman, J.S. (1976b): The Paretian Heritage. *Revue européenne des sciences sociales* an. 37.
- Debreu, G. (1954): *Közgazdaságtan axiomatikus módszerrel*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 188–191. o.
- Heller F. (2001): *A közgazdasági elmélet története*. Budapest: Aula Kiadó, BKÁE.
- Hicks, J. R. (1978): *Érték és tőke*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hicks, J. és Allen, R. G. D. (1939): A Reconsideration of the Theory of Value. *Economica*, 1(2): 196–219.
- Kopányi M. (szerk.) (2004): *Mikroökönómia*. Budapest: KJK-KERSZÖV
- Lange, O. (1934): The Determinateness of the Utility Function. *Review of Economic Studies* 1.
- Mátyás A. (1979): *A polgári közgazdaságtan története az 1870-es évektől napjainkig*. Budapest: Közgazdasági és Jogi könyvkiadó.
- Mongin, P. és d'Aspremont, C. (1999): Utility theory and ethics. In: S. Barbera, P. J. Hammond és C. Seidl (szerk), *Handbook of Utility Theory*.
- Samuelson, P. A.–Nordhaus, W. A. (2005): *Közgazdaságtan*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Pareto, V. (1899a): Letter to Pantaleoni, 28 December 1899. In *Lettere a Maffeo Pantaleoni 1890–1923*, 1984. Pt. 2 of Oeuvres complètes. Geneva: Droz
- Pareto, V. (1899b): Letter to Laurent, 19 January 1899. In *Lettres et correspondances* (1989). Vol. 30 of Oeuvres complètes Geneva: Droz
- Pareto, V. (1907): L'économie et la sociologie au point de vue scientifique. In *Écrits sociologiques mineurs* (1980). Vol. 22 of Oeuvres complètes. Geneva: Droz. pp. 325–326
- Samuelson, P. A. (1974): Complementarity: An Essay on the 40th Anniversary of the Hicks-Allen Revolution in Demand Theory. *Journal of Economic Literature* 12.
- Savage, L. (1954): *The Foundation of Statistics*. New York, Wiley
- Sensini, G. (1955): *Corso di economia pura*. Rome Maglione
- Stigler, J. (1950): The Development of Utility Theory I–II. *Journal of Political Economy* 58(5).